

Скрипнюк О. В., Крусян А. Р. Концепт «Державний суверенітет» у класичних західних теоріях та сучасному вітчизняному державознавстві

Стаття присвячена дослідженню концепту «державний суверенітет», виходячи із наявності суми знань, включаючи найновіші досягнення юридичної науки. Починаючи з історичних та теоретичних витоків формування концепту, через розвиток як вчення в XVI-XX ст. та аналізу сучасних концепцій, розкривається сутність концепту «державний суверенітет», його взаємозв'язок з народним та національним суверенітетом. Досліджуються властивості державного суверенітету. Наголошується, що в умовах демократизації державний суверенітет набуває нових характеристик. Забезпечення ефективності державного суверенітету від форми державного правління. В умовах України в цьому контексті є утвердження та стабілізація парламентсько-президентської форми правління з переважанням парламентських аспектів.

Ключові слова: Україна, державний суверенітет, народний та національний суверенітет, властивості державного суверенітету, парламентсько-президентська форма правління.

Skrpnyuk O. V., Krusyan A. R. The concept of «State Sovereignty» in classical Western theories and modern domestic political science

The article is devoted to the study of the concept of «state sovereignty» based on the availability of knowledge, including the latest advances in legal science. Starting from the historical and theoretical origins of the concept, through development as a doctrine in XVI -XX centuries. and analysis of modern concepts, reveals the essence of the concept of «state sovereignty», its relationship with national and national sovereignty. The properties of state sovereignty are studied. It is emphasized that in the conditions of democratization the state sovereignty acquires new characteristics. Ensuring the effectiveness of state sovereignty from the form of government. In the conditions of Ukraine in this context there is an affirmation and stabilization of the parliamentary-presidential form of government with the predominance of parliamentary aspects.

Keywords: Ukraine, state sovereignty, people's and national sovereignty, properties of state sovereignty, parliamentary-presidential form of government.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-2

УДК 340.1

*Наталія Миколаївна Онiщенко,
завiдувач вiддiлу теорiї держави i права
Институту держави i права
iменi В. М. Корецького НАН України,
доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України,
заслужений юрист України
ORCID: 0000-0002-1671-2139*

**ПРОБЛЕМНІ ПИТАННЯ ТЛУМАЧЕННЯ
ДОКТРИНАЛЬНИХ ПОМИЛОК**

Постановка проблеми. Розмірковуючи про проблеми доктринального тлумачення права, можна з упевненістю констатувати, що загалом ця тематика вважається вивченою, продискутованою та систематизованою. Причому на доктринальному рівні це знаходить своє підтвердження більше і точніше, ніж з огляду на практичне застосування. Отже, ще раз зазначимо, що її (цю проблематику) не можна віднести до тих, що мало (недостатньо) опрацьовані у вітчизняній юридичній доктрині. Проте все ж мусимо констатувати, що вивчення її сутності і природи не полишає сьогодні нашого доктринального експериментального масиву: згадаємо недавні проблеми, пов'язані з правотлумачною практикою КСУ; питання, пов'язані з проведенням ЗНО або відміною ДПА; перенесення іспитів в школах та коледжах – безліч питань нормативного ґатунку, що продиктовані новими реаліями життя в умовах пандемії. Так, наприклад, тлумачення поняття «достатній

життєвий рівень», забезпечення соціальних прав, в тому числі права на охорону здоров'я в екстремальних умовах тощо, підлягають додатковому осмисленню та тлумаченню сьогодні. Отже, є цілком зрозумілою необхідність поглибленого (додаткового) опрацювання запропонованої теми. Для нашого огляду обираємо проблему тлумачення доктринальних юридичних помилок. Спочатку згадаємо деякі усталені поняття підручничкового гатунку. Таким чином, доктринальне тлумачення пов'язується з наступним: «доктринальне неофіційне тлумачення норм права здійснюють суб'єкти у процесі наукової діяльності у сфері права. Доктринальне неофіційне тлумачення ґрунтується на наукових теоріях і викладається в науково-практичних коментарях до законів, наукових монографіях, статтях, публікаціях, висновках по справах чи конкретних складних питаннях правореалізації. Залучення експертів із провідних наукових установ сприяє всебічному і більш ефективному тлумаченню норм права. Значення такого тлумачення полягає в тому, що хоча воно й не є обов'язковим для правозастосовних органів, однак сприяє формуванню правової культури, правової свідомості та правових знань як посадових осіб, так і громадян» [1, с. 379].

Продовжуючи наш понятійний огляд, зазначимо деякі трактування: помилки – неправильність, неточність, некоректність результату [2, с. 1041]; неправильність в діях, думках [3, с. 477]; неправильність, невірність, необережний проступок, ненавмисне спотворення чого-небудь [4, с. 451]; неправильність у вчинках, міркуваннях [5, с. 596].

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Слід зазначити, що проблематикою доктринальних юридичних помилок в тому чи іншому ракурсах займалися такі вітчизняні вчені: С. Бобровник, Ж. Дзейко, П. Євграфов, Є. Євграфова, Н. Оніщенко, О. Петришин, С. Погребняк, Т. Подорожна, Ю. Шемшученко, І. Шутак.

Основні результати дослідження. Після дефініціарного переліку та аналізу досліджень та публікацій звернемося до сутності питання. Юридична помилка найчастіше трактується як негативний результат, обумовлений ненавмисними, неправильними діями суб'єктів юридичної діяльності (добросовісна помилка). Виходячи з цього трактування, розглянемо ознаки (властивості) юридичних помилок. Вони полягають у наступному:

по-перше, виділяють ненавмисність помилки. Суб'єкт, який припускається помилки, виходив з припущення правильності (адекватності) своїх дій. Він діяв сумлінно, тобто помилка виникла в результаті добросовісного поведіння (поведінки). При цьому відсутній намір, умисел щодо здійснення помилки, нехтування законом, обов'язком з боку осіб, які займаються юридичною діяльністю.

За ознакою неумисного поведіння розрізняють юридичну помилку і правопорушення. Помилка виключає винність, оскільки виникає без попереднього свідомого наміру. Інакше кажучи, помилка виникає випадково, в той час, як правопорушення – завжди усвідомлений акт поведінки, і для констатації правопорушення необхідно встановити його юридичний склад;

по-друге, чинне законодавство не передбачає юридичної відповідальності за вчинення юридичної помилки. Звичайно, помилка перешкоджає здійсненню суб'єктивних прав і юридичних обов'язків учасників правовідносин, тому вона потенційно визначає право вимагати її виправлення та юридичний обов'язок відповідного суб'єкта усунути цю помилку;

по-третє, юридична помилка завжди призводить до негативного результату. Це проявляється в тому, що помилки до певної міри перешкоджають реалізації прав, свобод людини, охоронюваних законом інтересів, погіршують становище суб'єктів права, перешкоджають виконанню державою завдань і цілей, ведуть до інших деструктивних явищ;

по-четверте, юридична помилка повинна бути суттєвою за змістом і очевидною за формою. Технічні помилки, що не мають практичної значущості, в окремих випадках можуть бути проігноровані у процесі реалізації нормативного правового акта. Але найчастіше такі помилки також підлягають виправленню в установленому законодавством порядку;

по-п'яте, для юридичної помилки характерно, що її здійснює орган чи посадова особа, які мають право займатися правотворчою, правореалізаційною або інтерпретаційною діяльністю, тобто суб'єкти, що володіють відповідною правосуб'єктністю, за якими дане право закріплено державою або їм делеговано (органи місцевого самоврядування, суб'єкти локального правотворчості), або помилки спричиняються представниками наукового осередку; в цьому випадку мова іде про доктринальні помилки;

по-шосте, серед властивостей юридичних помилок вказують на процедурний характер їх виявлення та виправлення. Це означає, що юридичні помилки можливо виявляти і виправляти не в довільному порядку, а тільки за певною процедурою;

по-сьоме, для виправлення юридичних помилок використовуються спеціальні засоби, наприклад, скасування судового рішення, визнання акта нечинним, таким, що не підлягає застосуванню тощо;

по-восьме, юридична помилка повинна бути офіційно визнана в установленому законом акті. Без такого акта цілком можливо суб'єктивне оголошення тих чи інших дій або акта помилковими і, як наслідок, відмова від їх виконання;

по-дев'яте, юридичні помилки характеризуються казуальністю: помилка, вчинена за певних обставин, необов'язково призведе до помилки суб'єкта при аналогічних умовах. Підводячи певні підсумки, систематизуючи характеристики юридичних помилок, відображених в законодавстві, констатуємо наступне: помилки неоднорідні за своєю природою і механізмом впливу на поведінку і дії суб'єктів.

До об'єктивних причин появи юридичних помилок сьогодні відносять постійний розвиток суспільних відносин, а законодавець і інші юридичні органи та установи не завжди встигають за вимогами життя. У результаті чинне законодавство відстає від динаміки суспільних відносин і стає в окремих своїх положеннях, частинах і, навіть, галузях помилковим, оскільки не відповідає суспільним реаліям. До об'єктивних причин можна віднести і суперечність між індивідуальними та суспільними інтересами, а держава не завжди знаходить відповідні шляхи вирішення цієї проблеми, до об'єктивних причин можна з упевненістю віднести падіння інтенсивності доктринальних розробок, в т. ч. їх оприлюднення, зокрема у форматі наукових обговорень.

Разом з тим на появу помилок великий вплив справляють суб'єктивні чинники, які обумовлені особистісними якостями людини, її поведінкою, діями. Серед таких причин в юридичній літературі називають невисокий рівень підготовки фахівців у галузі юриспруденції, недостатній професіоналізм законодавців, тих, хто застосовує право, колізії чинного законодавства, прогалини, інші деструктивні прояви; велика службова завантаженість працівника, несприятливі умови діяльності, недоліки у підборі і розстановці кадрів, певна наукова упередженість представників наукової сфери.

До суб'єктивних причин юридичних помилок можна віднести порушення вимог юридичної техніки, неякісну роботу розробників правових актів та експертів тощо (на що неодноразово звертали увагу вітчизняні вчені, зокрема професори І. Шутак та І. Оніщук).

Більшість доктринальних помилок детермінована неухважністю, недбалістю в роботі, некваліфікованим вивченням матеріалів, неправильною інтерпретацією отриманої інформації та ін.

Проте з цим можна погодитися. Якщо мова не іде про досить кваліфікований контингент сучасних представників юридичної доктрини. Чому і в цьому випадку зустрічаються відповідні помилки? Чому не спрацьовують висунуті версії, не знаходять підтвердження належно відпрацьовані гіпотези? Безумовно, пояснити такі помилки можна з урахуванням категорій філософського ґатунку, в т. ч. спираючись на діалектичні засади вивчення юридичної доктрини [6, с. 88-97]. Сьогодні уже аксіоматичним стає твердження, що кількість нормативно-правових актів не продемонструвала їх переходу в якість, що суттєвим чином мало б вплинути на життя пересічної людини. Не будемо вдаватися в «теоретико-правові формулювання» з періоду «розвиненого соціалізму», взаємодії надбудовних категорій тощо. Отже, доктринальні юридичні помилки – явище поліструктурне, пов'язане з багатьма науковими сферами і сегментами, в т. ч. історичними, соціологічними, філософськими, політичними тощо. Тому сутність опрацювання юридичних доктринальних помилок передбачає глибоке усвідомлення системно-політичних зв'язків наукових категорій з різних сегментів наукових знань. Як нам видається, побіжне окреслення сутності доктринальних юридичних помилок є саме таким. Є беззаперечним, що доктринальні помилки маловивчені в юридичній науці. Головна їхня особливість полягає в тому, що вони не тільки наслідок омани в науці, а й тісно пов'язані з економікою, правовою політикою держави. Як втілена в нормативному правовому акті, доктринальна помилка є одночасно правотворчою помилкою. Ряд дослідників відзначають, що негативні наслідки доктринальних помилок найбільш масштабні.

Уявляється можливим виділити наступні відмінні риси доктринальних помилок: 1) вони наслідок омани розробників загальної або конкретної доктрини щодо справжніх властивостей, теоретичної та практичної значущості проведених наукових досліджень, узагальнень і висновків, версій та гіпотез; 2) їх ідеологічний характер, політичний, псевдонауковий характер, часто «замовний» характер; 3) результат деформації правової ідеології та правової психології; 4) ненавмисне введення в практику правотворення неопробованих прийомів, способів і методів правової регламентації, в результаті чого виникає неправильна орієнтація суб'єктів юридичної діяльності.

Помилково вважають, що доктринальні помилки не настільки очевидні, як інші види юридичних помилок, але вони можуть призвести до серйозної деформації права. Вчені справедливо відзначають, що концептуальні помилки неможливо усунути засобами юридичної техніки саме внаслідок їх політичного характеру та ідеологічного спрямування.

На наш погляд, доктринальні помилки можна градуювати на наступні види:

у доктрині повинно було б бути опрацьованим питання, але, на жаль, цього не сталося, тобто питанню не приділялася належна увага. Це явище може характеризуватися як абсентеїзм, тобто відсутність наукових доробок у певній сфері, наприклад, до цієї проблематики може належати вивчення ролі, значення, формування та розвитку зрілого, активного, впливового громадянського суспільства, оскільки ця проблематика стала інтенсивно вивчатися тільки останнім часом, з'явилися відповідні монографічні та статейні публікації у вітчизняному правовому полі [7, с. 85-109];

до другого виду доктринальних помилок можна віднести недоліки понятійно-категоріального апарату, в результаті чого в певній сфері досліджень виникає множинність термінів, що заважає їх адекватному розумінню та застосуванню. Наприклад, терміни «правова система» та «правова сім'я» характеризуються безліччю дефініцій як вітчизняних, так і зарубіжних дослідників. Така «розмитість» самого терміна заважає адекватному вивченню природи та сутності самих явищ. Можливо це стає причиною того, що цей термін існує тільки у доктрині, так і не здобувши свого відображення у нормативно-правових актах різної юридичної сили;

третій різновид доктринальних помилок є найбільш шкідливим з нашого огляду: це інший «наголос», інший ракурс у науковому баченні проблем, що може призвести і призводить до значних деформацій, деструкцій у правовому розвитку. Так, довгий час роль держави розглядається як «людина для держави», а не «держава для людини», що призводить протягом довгого часу до майже повної відсутності «людиноцентристських досліджень», людиноцентристська проблематика замовчувалася, не вважалася необхідною для вивчення, а отже, до майже повної відсутності розробки інституту юридичної відповідальності держави перед громадянським суспільством і людиною.

Виявлення будь-якого виду юридичних помилок вимагає їх усунення, виправлення, ліквідації. Як відомо, помилку краще попередити, ніж виправляти. Саме попередження слугує оптимальним засобом уникнення юридичних помилок.

Декілька слів про запобіжні заходи. Вони можуть поділятися на: загальні, стосовно усіх видів юридичних помилок; та спеціальні – стосовно доктринальних.

До числа запобіжних заходів в нашій юридичній літературі прийнято відносити наступні:

- 1) дотримання правил правотворчої і правозастосовної техніки;
- 2) узагальнення досвіду по типізації та технології виявлення юридичних помилок;
- 3) підвищення рівня кваліфікації та професіоналізму працівників, зайнятих на державній службі і у сфері юридичної діяльності;
- 4) проведення попередньої експертизи правових актів, яка є необхідним технологічним етапом правотворчого і правозастосовного процесів і відрізняється компетентністю, обґрунтованістю, носить науково-дослідний і безпосередньо практичний характер;
- 5) державна реєстрація актів, яка, як і нотаріальне посвідчення документів, здатна попередити багато юридичних помилок.

До числа ефективних засобів усунення юридичних помилок, і це визначає значне коло досліджень, відноситься тлумачення, особливо автентичне (авторське) та судове.

Однак точно спрогнозувати або запобігти кожній юридичній помилці неможливо, тому особливу значимість здобуває усунення такого роду помилок.

Висновки. Щодо доктринальних помилок ефективними засобами боротьби з ними вважаємо: підвищення рівня правової культури науковців;

удосконалення професійної підготовки наукових кадрів: аспірантської підготовки і підготовки докторів юридичних наук (призначення керівниками визнаних спеціалістів в означених наукових сферах), строгий контроль за написанням дисертаційних досліджень (боротьба з академічним плагіатом та академічною недобросовістю);

кандидатський іспит по спеціальності повинен бути двоступеневим. Перша частина – та, що існує сьогодні – теоретичний іспит. Друга частина – практичне оприлюднення наукової проблематики шляхом читання публічних лекцій, надання у створених для цього центрах безоплатної правової допомоги;

на рівні великих наукових центрів держави запровадити постійно діючі площадки для обговорення найбільш важливих проблем праводержавотворення;

підвищення ролі і значення наукових фахових журналів, з одного боку, з другого – підвищення якості статей, що пропонуються до опублікування в них [8, с. 6-16];

обговорення на рівні наукової спільноти за участі НАЗЯВО, МОН України, профільних комітетів Верховної Ради України, гуманітарного «освоєння», наукометричних баз даних «SKOPUS» та «Web of Science».

Усунення доктринальних юридичних помилок необхідно здійснювати в рамках розроблення відповідних магістральних, концептуальних напрямів розвитку сучасної науки. Це спільна справа усієї наукової спільноти, громадянського суспільства, держави, кожного, кому не байдужа роль сучасної юридичної науки в контексті її європейського формування і розвитку.

Список використаних джерел

1. *Загальна теорія права. Нормативний курс : підруч. для студ.-юристів / за ред. д-ра юрид. наук, проф. С. В. Бобровник. Київ : Юрінком Інтер, 2021. 596 с.*
2. *Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.*
3. *Ожегов С. И. Словарь русского языка. Москва : Издательство «Советская энциклопедия», 1964. 900 с.*
4. *Даль В. И. Толковый словарь русского языка. Современная версия. Москва : «ЭКМО», 2007. 736 с.*
5. *Кунць З. І. Універсальний словник української мови. Тернопіль : Навчальна книга «Богдан», 2005. 848 с.*
6. *Львова О. Л. «Правова доктрина як матриця якісного права». Правова держава. Вип. 31. Київ : Інститут імені В. М. Корещького НАН України, 2020. С. 88-97.*
7. *Громадянське суспільство в Україні: сучасний стан, виклики, стратегія модернізації : монографія: у 2 т. / за заг. ред. акад. НАН України Ю. С. Шемшученка та акад. НАПрН України О. В. Скрипнюка / Т. 1: Загальнотеоретичні та конституційно-правові аспекти розвитку громадянського суспільства в Україні. Київ : Вид-во «Юридична думка», 2018. 676 с.*
8. *Фаховий юридичний журнал в Україні: виклики життя, запити громадянського суспільства. Бюлетень Міністерства юстиції України. 2015. № 11. С. 6-16.*

References

1. *Zahalna teoriia prava. Normatyvnyi kurs: pidruch. dlia stud-yurystiv / za red. d-ra yuryd. nauk, prof. S. V. Bobrovnyk. Kyiv : Yurinkom Inter, 2021. 596 s.*
2. *Velykyi tлумачnyi slovnyk suchasnoi ukrainskoi movy (z dod. i dopov.) / Uklad. i holov. red. V.T. Busel. Kyiv; Irpin : VTF «Perun», 2005. 1728 s.*
3. *Ozhegov S. I. Slovar' russkogo yazyka. Moskva : Izdatel'stvo «Sovetskaya enciklopediya», 1964. 900 s.*
4. *Dal' V. I. Tolkovyy slovar' russkogo yazyka. Sovremennaya versiya. Moskva : «EKSMO», 2007. 736 s.*
5. *Kunch Z. I. Universalnyi slovnyk ukrainskoi movy. Ternopil : Navchalna knyha «Bohdan», 2005. 848 s.*
6. *Lvova O. L. «Pravova doktryna yak matrytsia yakisnoho prava». Pravova derzhava. Vyp. 31. Kyiv: Instytut imeni V.M. Koretskoho NAN Ukrainy, 2020. S. 88-97.*
7. *Hromadianske suspilstvo v Ukraini: suchasnyi stan, vyklyky, stratehiia modernizatsii: monohrafiia: u 2 t. / za zah. red. akad. NAN Ukrainy Yu. S. Shemshuchenka ta akad. NAprN Ukrainy O. V. Skrypniuka / T. 1: Zahalnoteoretychni ta konstytutsiino-pravovi aspekty rozvytku hromadianskoho suspilstva v Ukraini. Kyiv : Vyd-vo «Iurydychna dumka», 2018. 676 s.*
8. *Fakhovyi yurydychnyi zhurnal v Ukraini: vyklyky zhyttia, zapyty hromadianskoho suspilstva. Biuletyn Ministerstva yustytisii Ukrainy. 2015. № 11. S. 6-16.*

Онiщенко Н. М. Проблеми питання тлумачення доктринальних помилок

Цікавим і маловивченим питанням сучасної вітчизняної доктрини є питання, присвячене юридичним помилкам, зокрема відповідним проблемам тлумачення норм права. Адже аналіз їх сутності, природи та шляхів запобігання є одним з важливіших питань удосконалення юридичної практики взагалі та підвищення ефективності законодавства зокрема.

У статті висвітлені види юридичних помилок, суб'єктивні та об'єктивні фактори їх виникнення. Особливий вектор розгляду присвячений доктринальним юридичним помилкам та шляхам їх запобігання і усунення в контексті правотлумачної практики.

Ключові слова: тлумачення правових норм, помилка, юридична помилка, види юридичних помилок, доктринальна юридична помилка, запобіжні заходи.

Onishchenko N. M. Problem issues of interpretation of doctrinal errors

An interesting and little-studied issue of modern domestic doctrine is the issue of legal errors, in particular the relevant problems of interpretation of law. After all, the analysis of their essence, nature and ways of prevention is one of the most important issues of improving legal practice in general and increasing the effectiveness of legislation in particular.

In this scientific research the task of studying the problem of doctrinal interpretation of law is set. It is safe to say that in general this topic is considered studied, discussed and systematized. Moreover, at the doctrinal level, this is confirmed more and more accurately than in view of its practical application.

The research was based on the following: recent problems related to the legal practice of the CCU; related to the conduct of an external independent evaluation or the cancellation of the state final certification; passing exams in schools and colleges - a lot of regulatory issues that are dictated by the new realities of life in a pandemic.

The article highlights the types of legal errors, subjective and objective factors of their occurrence. A special vector of consideration is devoted to doctrinal legal errors and ways to prevent and eliminate them in the context of legal interpretation practice.

After a definitive list and analysis of research and publications, the author turned to the essence of the issue. Legal error is most often interpreted as a negative result due to unintentional, incorrect actions of legal entities (bona fide error).

The value of this work is to obtain practical advice on effective means of combating doctrinal errors.

Keywords: interpretation of legal norms, error, legal error, types of legal errors, doctrinal legal error, precautionary measures.

DOI: 10.33663/2524-017X-2021-12-3

УДК 340.1

*Костицький Василь Васильович,
доктор юридичних наук, професор,
академік Національної академії
правових наук України
ORCID: 0000-0003-1692-9810*

**ТЛУМАЧЕННЯ НОРМ ПРАВА
ЯК ФОРМА РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА**

Герменевтика (або мистецтво тлумачення) перетворює право на справжню творчість. Право – це не наука. Право – це творчість. Стародавні юристи мали рацію, стверджуючи, що юриспруденція – мистецтво добра і справедливості, мистецтво, пов'язане з творчим пошуком добра і справедливості.

Є. Ерліх.

Постановка проблеми. Право нині регулює мало не всі прояви повсякденної діяльності людини та людських колективів. У конституціях сучасних держав безпосередньо закріплено принцип презумпції знання норм права. Цей принцип, зокрема, втілено у конституційній формулі: «ignorantia iuris, quod quisque tenetur scire non excusat» («незнання законів не звільняє від юридичної відповідальності») [1, с. 3]. Тут йдеться, вочевидь, не лише про знання обов'язків та заходів покарання за їх порушення, а про весь комплекс правових правомочностей, у першу чергу, прав та їх обмежень, якими керуються у своїй діяльності суб'єкти права. Для усіх суб'єктів права, враховуючи презумпцію знання закону, потрібно, аби суб'єкт правильно з'ясував та усвідомив зміст